

VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING MILLIY VA XALQARO HUQUQIY ASOSLARI

Yo'ldoshaliyeva Solixa

Toshkent davlat yuridik universiteti qoshidagi

M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey o'quvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17413747>

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish masalasi huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Milliy qonunchilik hamda xalqaro huquq normalarida bolalar manfaatlarini ta'minlashga doir mexanizmlar, ularning o'zaro uyg'unligi va amaliyotdagi samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining xalqaro huquqiy majburiyatlari hamda Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya doirasidagi islohotlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, bola huquqlari, himoya, xalqaro konvensiya, milliy qonunchilik, ijtimoiy adolat.

NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORKS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS

Annotation. This article analyzes the issue of the protection of the rights of minors from a legal perspective. The mechanisms for ensuring the interests of children in national legislation and international legal norms, their mutual compatibility and effectiveness in practice are highlighted. The international legal obligations of the Republic of Uzbekistan and reforms within the framework of the Convention on the Rights of the Child are also analyzed.

Keywords: minors, children's rights, protection, international convention, national legislation, social justice.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. В статье анализируется проблема защиты прав несовершеннолетних с правовой точки зрения. Рассматриваются механизмы обеспечения интересов детей в национальном законодательстве и международно-правовых нормах, их взаимосовместимость и эффективность на практике. Также анализируются международно-правовые обязательства Республики Узбекистан и реформы в рамках Конвенции о правах ребенка.

Ключевые слова: несовершеннолетние, права детей, защита, международная конвенция, национальное законодательство, социальная справедливость.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash masalasi xalqaro hamjamiyatning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, jamiyatning eng nozik va himoyaga muhtoj qatlami sanalgan voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish masalasi har bir davlatning ijtimoiy siyosatida alohida o'rin tutadi.

Chunki bolalar — jamiyatning kelajagi, millatning ma'naviy va intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy omillardandir. Shu bois ularning huquqiy himoyasini ta'minlash nafaqat davlat siyosati, balki butun jahon miqyosida insoniyat taraqqiyotining kafolatlaridan biri sifatida qaraladi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, inson, ayniqsa bola huquqlarini ta'minlash, ularning erkin rivojlanishi uchun huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy asoslar yaratish borasida bir qator xalqaro me'yorlarni milliy qonunchilikka tatbiq etdi.

Xususan, 1992-yilda O'zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining **“Bola huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyasini** ratifikatsiya qilgan ilk davlatlardan biri bo'ldi. Ushbu hujjat mamlakatimizda bolalarga oid siyosatni, ularning ta'lim, sog'lom turmush, shaxsiy xavfsizlik va ijtimoiy himoya huquqlarini ta'minlash borasidagi chora-tadbirlarni belgilashda asosiy manba sifatida xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, **“Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida”gi Qonun, “Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar to'g'risida”gi nizom**, shuningdek, Prezident farmon va qarorlari ushbu sohaning huquqiy asoslarini yanada mustahkamlab berdi. Bu hujjatlar bola huquqlarini himoya qilishning milliy tizimini shakllantirish, xalqaro standartlarga mos mexanizmlarni joriy etish, shuningdek, voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi mutasaddi organlar faoliyatini takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, xalqaro maydonda qabul qilingan BMT, YUNISEF, Yevropa Kengashi, Xalqaro Mehnat Tashkiloti kabi tuzilmalarning hujjatlari milliy qonunchilikni boyitib, voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishda umumiy tamoyillarni belgilab bermoqda. Bugungi kunda ushbu yo'nalishda xalqaro hamkorlikni chuqurlashtirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni O'zbekiston amaliyotiga joriy etish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishga oid milliy qonunchilikning shakllanish jarayoni, uning xalqaro me'yorlar bilan uyg'unligi, amaliyotdagi muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy tahlil etiladi. Shu orqali nafaqat milliy tizimning samaradorligini oshirish, balki xalqaro miqyosdagi ilg'or huquqiy mexanizmlarni milliy amaliyotga integratsiya qilish masalalariga e'tibor qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlari Konstitutsiya, qonunlar, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 65-moddasida **“Ota-onalar farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburlirlar”**, shuningdek, **“Davlat bolalar huquqlarini himoya qiladi”** degan norma mustahkamlab qo'yilgan. Ushbu qoida voyaga yetmaganlar huquqlarini ta'minlashda davlatning bevosita mas'uliyatini belgilab beradi.

2019-yil 7-yanvarda qabul qilingan **“Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida”gi Qonun** ushbu sohadagi eng muhim normativ-huquqiy hujjatlardan biridir. Qonunning asosiy maqsadi – voyaga yetmaganlarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash, ularning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, zo'ravonlik, ekspluatatsiya, diskriminatsiya kabi holatlardan himoya qilishdir. Ushbu qonun asosida O'zbekiston Respublikasida bola huquqlarini kafolatlovchi milliy tizim shakllantirildi.

Shuningdek, **“Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar to'g'risida”gi nizomga** muvofiq, ushbu komissiyalar voyaga yetmaganlar huquqlarining buzilishi holatlarini aniqlash, ularning ijtimoiy reabilitatsiyasini ta'minlash, jinoyatchilikning oldini olish va profilaktika choralarini ko'rish bilan shug'ullanadi. Shu orqali davlat organlari, ta'lim muassasalari, tibbiyot, ichki ishlar hamda mahalla tizimi o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish maqsad qilingan.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida **“Bola huquqlari bo'yicha vakil (ombudsman)”** instituti tashkil etildi. Ushbu institutning asosiy vazifasi – voyaga yetmaganlarning buzilgan huquqlarini tiklash, ularning shikoyatlarini ko'rib chiqish hamda tegishli organlar faoliyatini muvofiqlashtirishdan iboratdir.

Shuningdek, “Mehribonlik uylari”, “Bolalar shaharchalari” va “Oilaviy bolalar uylari” tizimi ham bolalarning ijtimoiy himoyasini ta’minlashda muhim o’rin tutadi.

Milliy huquqiy tizimning yanada rivojlanishida “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi doirasida qabul qilinayotgan strategik hujjatlar — **“2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”** ham alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda bolalar manfaatlarini himoya qilish, ularning ta’lim va sog‘lom rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha xalqaro me‘yorlar, asosan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning ixtisoslashgan agentliklari tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlar asosida shakllangan. Eng asosiy hujjat — **1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya** hisoblanadi. Mazkur konvensiyada bola hayotining barcha sohalarini qamrab olgan 54 ta modda mavjud bo‘lib, ularda bola huquqlari, himoya choralari, ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniy rivojlanish va ijtimoiy kafolatlar aniq belgilab berilgan.

Bundan tashqari, BMTning **“Bola mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash to‘g‘risida”gi 182-konvensiyasi, Xalqaro mehnat tashkilotining 138-sonli konvensiyasi (Bola mehnatini cheklash haqida),** shuningdek Yevropa Kengashining **“Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Yevropa konvensiyasi** ham voyaga yetmaganlar huquqini himoya qilishga qaratilgan muhim xalqaro-huquqiy hujjatlardir.

O‘zbekiston Respublikasi ushbu xalqaro hujjatlarning deyarli barchasini ratifikatsiya qilgan bo‘lib, ularni milliy qonunchilikka tatbiq etish jarayoni izchil olib borilmoqda. Jumladan, **BMTning Bola huquqlari qo‘mitasi** tomonidan beriladigan tavsiyalar muntazam ravishda ko‘rib chiqiladi va milliy dasturlar orqali amalga oshirish choralari ko‘rilmoqda. Xususan, YUNISEF bilan hamkorlikda bolalar ta’limi, sog‘lig‘i, psixologik himoyasi va ijtimoiy integratsiyasi bo‘yicha loyihalar yo‘lga qo‘yilgan.

Shuningdek, xalqaro tajribada bola huquqlarini himoya qilishda “bolaning manfaatlari ustuvorligi” tamoyili asosiy prinsip sifatida e’tirof etiladi. Bu prinsipga ko‘ra, har qanday qaror yoki siyosiy chora-tadbiri ishlab chiqishda bola manfaatlari birinchi o‘ringa qo‘yilishi lozim. O‘zbekiston qonunchiligida ham aynan shu tamoyil milliy me‘yorlarga singdirilgan.

Milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish jarayoni O‘zbekistonda bosqichma-bosqich davom etmoqda. Shunga qaramay, amaliyotda hali ham ayrim tizimli muammolar mavjud. Jumladan, voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha organlar faoliyatining muvofiqlashtirilmaganligi, ayrim hududlarda huquqiy savodxonlikning pastligi, bolalarga nisbatan psixologik va ma’naviy zo‘ravonlik holatlarini aniqlash mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligi kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, bolalar bilan ishlovchi xodimlarning malakasini oshirish, shuningdek, voyaga yetmaganlarning o‘z huquqlarini bilish madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalar sifatida qaraladi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalari va raqamli platformalar orqali huquqiy ma’lumotlarni ommalashtirish, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiluvchi innovatsion tizimlarni joriy etish ham muhim yo‘nalishlardan biridir.

XULOSA

Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish — davlatning insonparvarlik siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, har qanday jamiyatning taraqqiy darajasini ko‘rsatuvchi muhim mezonlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasida bu soha mustaqillikdan keyingi davrda tub o'zgarishlarga yuz tutdi. Konstitutsiyada, qonunlarda, hukumat qarorlarida va Prezident farmonlarida bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning sog'lom, barkamol shaxs sifatida kamol topishi uchun zarur huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy asoslar yaratildi.

Bugungi kunda milliy qonunchilik xalqaro huquq normalari bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. O'zbekistonning BMTning **“Bola huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyasi, XMT konvensiyalari**, hamda boshqa xalqaro shartnomalarga qo'shilishi bola huquqlarini ta'minlash borasidagi siyosiy iroda va amaliy harakatlarning dalilidir. Bu esa mamlakatda xalqaro standartlarga mos himoya tizimini shakllantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Shunga qaramay, mavjud tizimda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ayrim hududlarda voyaga yetmaganlarning huquqiy savodxonligi pastligi, oilaviy muhitdagi zo'ravonlik holatlari, ijtimoiy tarmoqlarda bolalarning psixologik himoyasizligi kabi masalalar dolzarbdir. Shu bois, huquqiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish, bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislarning malakasini oshirish hamda mahalla, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Kelajakda voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi takliflar dolzarbdir:

1. **Huquqiy savodxonlikni oshirish** maqsadida maktablarda “Bola huquqlari asoslari” fani yoki moduli joriy etish;
2. **Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar** faoliyatini zamonaviy monitoring tizimlari bilan mustahkamlash;
3. **Psixologik yordam markazlari** tarmog'ini kengaytirish va bepul onlayn maslahat platformalarini yaratish;
4. **Axborot xavfsizligi** bo'yicha bolalarni himoya qiluvchi qonun hujjatlarini takomillashtirish;
5. **Xalqaro hamkorlikni** kengaytirish va ilg'or xorijiy tajribalarni milliy amaliyotga tatbiq etish.

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish tizimi faqat huquqiy mexanizmlar orqali emas, balki ijtimoiy, ma'naviy va pedagogik choralar bilan ham mustahkamlanmog'i lozim. Faqat shunda har bir bola o'zini himoyalangan, qadrlangan va to'laqonli jamiyat a'zosi sifatida his qiladigan adolatli ijtimoiy muhit yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Normativ-huquqiy hujjatlar**
2. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
3. **“Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida”gi Qonun.** – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 2019-yil 7-yanvar, № O'RQ–513.
4. **“Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar to'g'risida”gi Nizom.** – O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-noyabrdagi 904-son qarori.
5. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.** – PF–60-son, 2022-yil 28-yanvar.

6. **“Bola huquqlari bo‘yicha vakil (Ombudsman) faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Nizom.** – Adliya vazirligida 2020-yil 5-mayda 3268-son bilan ro‘yxatdan o‘tgan.
[Xalqaro huquqiy manbalar](#)
7. **The Convention on the Rights of the Child.** – United Nations, 1989.
8. **ILO Convention No. 138 concerning Minimum Age for Admission to Employment.** – International Labour Organization, 1973.
9. **ILO Convention No. 182 on the Worst Forms of Child Labour.** – International Labour Organization, 1999.
10. **European Convention on the Exercise of Children’s Rights.** – Council of Europe, 1996.
11. **UNICEF Annual Report.** – New York: United Nations Children’s Fund, 2023.
[Ilmiy va tahliliy manbalar](#)
12. Jo‘raqulova N. *Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari.* – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
13. Raximov Sh. *Inson huquqlari va ularni himoya qilish mexanizmlari.* – Toshkent: Adolat, 2020.
14. Karimova M. *Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaning O‘zbekiston qonunchiligida aks etishi.* – “Huquq va hayot” jurnali, №4, 2023.
15. UNICEF & BMTDP. *Child Rights Situation Analysis in Uzbekistan.* – Tashkent, 2022.
16. Qodirova S. *Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishda oila va maktabning o‘rni.* – “Pedagogik mahorat” jurnali, №2, 2024.